

Operele lui François Hotman în bibliotecile din Transilvania

E l e n a D A M I A N

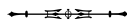
Universitatea „Babeș-Bolyai“ din Cluj-Napoca, Facultatea de Drept
„Babeș-Bolyai” University of Cluj-Napoca, Faculty of Law

Str. Avram Iancu, nr. 11, Cluj-Napoca, România,
tel.: +40-264-405338, fax: +40-264-595504, e-mail: lan@law.ubbcluj.ro
Personal e-mail: elena@sese.ro

François Hotman's works in Transylvanian libraries

François Hotman (1524-1590), a distinguished personality of the French Renaissance, has had multiple interests in the fields of law, history, literature or religious propaganda for the Reform. He wrote in the field of law and he contributed to the development of the study and teaching methods of Roman law. His preoccupations in this domain have proven to be full of daring. His master work will always be the history tractate *Franco-Gallia*, which has been a huge success at that time. He was also considered to be one of the most important renaissance political writers. He was appreciated and studied for his measureless erudition and his commentaries regarding the operas of the antiquity have been considered to be remarkably valuable (especially the ones about Cicero's discourses). The presence of the 15 exemplaries of his papers in the most important Transylvanian libraries proves the fact that Hotman's writings have been read, quoted, and collected by our intellectuals. Bringing them forward has been an honor for us.

Keywords: François Hotman, Renaissance, law, Reform, Transylvania, library.

Din galeria personalităților marcante ale Renașterii franceze, l-am ales, de această dată, pe François Hotman, care, prin operele sale, este prezent la loc de cinste și în marile biblioteci transilvănene.

François Hotman (Hotomanus Franciscus, 1524-1590), jurist, scriitor și istoric, s-a născut la Paris, în anul 1524. Familia sa era originară din Breslau; tatăl lui, Pierre, a fost consilier la Parlamentul din Paris, iar fratele său mai mic, Antoine, a studiat și el dreptul și a fost avocat în baroul Parlamentului din Paris. François Hotman a urmat cursurile Facultății de Drept a Universității din Orléans (înființată în 1309), iar după ce și-a luat doctoratul, a fost admis în baroul de la Paris. În 1546, a ținut un curs liber de drept roman, la Universitatea din Paris. În anul următor, a trecut la calvinism și s-a împrietenit cu Jean Calvin care i-a înlesnit acordarea catedrei de literatură și cea de istorie de la Universitatea din Lausanne. În 1555, i s-a oferit catedra de drept civil de la Universitatea din Strasbourg. Reputația de care se bucura era atât de mare, încât regina Elisabeta a Angliei i-a propus o catedră la Oxford. El a refuzat oferta, preferând să-și continue munca de propagandă pentru Reformă prin țările europene. A predat dreptul la

Valencia (în 1563), la Bourges (în 1567) și la Geneva (în 1573). Regele Henric al IV-lea l-a numit consilier de stat. Fiind un spirit combativ, a luat parte cu înflăcărare la luptele religioase, iar în Noaptea Sfântului Bartolomeu, a scăpat teafăr doar datorită studenților săi. Ultima etapă a vieții și-a petrecut-o în sărăcie, la Basel, unde a și murit, în anul 1590. A fost considerat unul dintre cei mai remarcabili prozatori din secolul al XVI-lea.

François Hotman a contribuit la îmbunătățirea metodelor de studiere și de predare a dreptului și s-a arătat plin de îndrăzneală în propunerile sale de reformă. El a recomandat studierea istoriei și a Antichității, pentru a aduce lămuriri în drept, a cerut uniformitate în legislație și a criticat modul de predare a dreptului roman, cât și aplicarea acestuia în Franța, având convingerea că regulile dreptului roman erau învechite. Ideile de reformare a dreptului roman și le-a expus în lucrarea *L'anti-Tribonian, ou Discours sur l'estude des lois* (Paris, 1567, in-8°; reeditări în 1603 și 1609; tradusă în limba latină: Hamburg, 1646, in-8°; Leipzig, 1704, in-8°; 1718, in-4°). Opera sa capitală rămâne, însă, tratatul istoric *Franco-Gallia, seu Tractatus isagogicus de regimine regum Galliae et de jure successionis* (Geneva, 1573, in-8° și in-12°), care s-a bucurat de un mare succes în acea vreme. Ediția a doua are titlul *Libellus Statum veteris Rei publicae Gallicae deinde a Francis occupatae, describens* și a fost retipărită de mai multe ori și tradusă în

limba franceză de Simon Goulart, cu titlul de *Gaule franque* (Köln, 1574).

În lumina exegezei istorice și filologice, François Hotman critică ”pretinsa tradiție a monarhului absolut ca fiind fondată pe texte falsificate sau greșit înțelese”.¹ El se revoltă împotriva tiranilor și propune o alianță a nobilimii și a poporului. A proclamat dreptul poporului la libertate și la suveranitate, dreptul unui consiliu național de a alege și a abroga monarhia. Lucrarea *Gaule franque* a fost numită „Contractul social” al secolului al XVI-lea², înscriindu-se în eforturile de a defini vectorii societății europene moderne și s-a bucurat de un mare succes în epoca Renașterii. Cu această operă, autorul își găsește locul în rândul scriitorilor politici renascentiști.³ Noul gen literar, cel politic, va atinge o înflorire bine cunoscută în Secolul Luminilor.

Menționăm, de asemenea, virulentul pamflet împotriva papei, intitulat *Burtum Fulmen papae Sixti V adversus Henricum regem Navarrae* (Paris, 1585). Merită amintite și lucrările *De furoribus Gallicis* (Basel, 1573), *De jure successionis regiae* (Basel, 1588) și *Observationes de jure connubiorum: hoc est, de sponsabilibus et matrimonii rite contrahendis ac dissolvendis, seu Repudijs et Divortijs tam veterum Romanorum quam hominum nostri saeculi*.⁴

Interesul său pentru cultura Antichității este dovedit și de erudita sa lucrare *Commentarii in XXV Ciceronis Orationes* (1554 și 1594, in-folio), care a făcut epocă în exegeza ciceroniană.

François Hotman a fost apreciat atât pentru vasta lui erudiție, cât și pentru îndrăzneala proiectelor sale de reformă din domeniul dreptului, dar și pentru activitatea sa de propagandă în favoarea Reformei religioase. Dintre operele sale extrem de numeroase, mai putem cita: *De Actionibus* (Lyon, 1548); *De Statu primitivae Ecclesiae* (Geneva, 1553, in-8°), *Commentarius de verbis juris* (Basel, 1558; Lyon, 1569, in-folio); *Juriconsultus* (Basel, 1559, in-8°); *Questionum illustrium liber* (Lyon, 1573 și 1585, in-8°); *Antiquitatum romanarum libri V* (Basel, 1584; Paris, 1585, in-8°) și altele.⁵

În anturajul lui François Hotman s-au aflat și tipografi sau editori renumiți, ei înșiși erudiți, precum Sebastian Gryphe, „prințul librarilor lyonezi”,⁶ care i-a editat comentariile juridice.⁷

Operele lui François Hotman au fost răspândite nu numai în Franța, ci au ajuns și pe teritoriul Transilvaniei. Câteva exemplare de o deosebită valoare⁸ s-au păstrat până astăzi în fondurile unor prestigioase biblioteci precum: Biblioteca Academiei Române. Filiala Cluj-Napoca (BACJN); Biblioteca Judeșeană Mureș. Biblioteca Teleki-Bolyai, Târgu Mureș (BTBTGM); Biblioteca Muzeului Național Brukenthal din Sibiu (BBSB) și Biblioteca națională a României. Filiala Batthyaneum Alba Iulia (BBAL).⁹

Vom menționa edițiile păstrate în bibliotecile cercetate:

- *Commentariorum in orationes M.T. Ciceronis volumen primum*, [Genevae], oliva Roberti Stephani (excudebat Robertus Stephanus in sua officina, Id. Aug.), 1554, [8], 422, [6] p., in-folio; legată în piele alb gălbuie, cu ornamente florale, cu blazoane și inscripții în limba latină, cu super ex libris: A.K. 1561, cu însemnări manuscrise și sublinieri în carte și pe ultima filă albă. ”Este ediția întâi a comentariilor sale asupra discursurilor lui Cicero. Lucrarea a fost scrisă în perioada în care Hotman era profesor de latină la Lausanne. După

publicarea acestui prim volum, el nu a mai publicat un al doilea. Este o scriere deosebit de valoroasă, din care nu se găsească prea multe exemplare”.¹⁰ Collig. (BACJN).

- *Novus commentarius. De verbis juris*, Basileae, per Nicolaum Episcopium, 1563, 519 p., in-folio (BBSB).

- *Commentarius in quatuor libros Institutionum Iuris Civilis*, Basileae, ex officina Hervagiana, per Eusebium Episcopium, 1569 (BBSB).

- *De feudis commentatio tripartita. Hoc est Disputatio De jure feudali*, Coloniae, J.Gymnicus, 1573, in-8° (BBSB).

- *Dialectica Institutionis libri III*, [Genevae], ex officina Jacobi Steorii, 1573, [16], 363 p., in-8°. Posesori: Stephanus Geleji Katona; Samuel Teleki, 1777. Collig. (BTBTGM).

Primul posesor, Geleji Katona István (1589-1664), scriitor și episcop reformat din Transilvania, a fost aprovizionat cu cărți din Țările de Jos sau din Anglia de către tinerii calvini transilvăneni care studiau în universitățile din aceste țări; astfel, cărțile ajungeau în biblioteca sa, la doar câteva luni de la apariția lor.¹¹ Despre al doilea posesor, Teleki Sámuel (1739-1822), om de o aleasă și vastă cultură, un bibliofil pasionat, competent și rafinat, se știe că și-a conceput biblioteca enciclopedică în spiritul bibliofiliei iluministe. El și-a achiziționat cărțile din întreaga Europă, după un plan bine conturat. A corespondat cu foștii săi profesori din universitățile europene, dar și cu editorii și librarii vestiți ai vremii. Și-a catalogat singur cărțile și, deși își considera biblioteca „o comoară”, el și-a deschis-o pentru publicul transilvănean „care suferă de lipsa cărților”¹², în anul 1802.

- *Questionum illustrium liber...*, H. Stephanus, 1573, [14], 331, [15] p., in-8°, legată în pergament (BBAL).

- *Brutum fulmen Papae Sixti V. Adversus Henricum...*, regem Navarrae et... Henricum Borbonium, principem Condaeam (cum aliis aliorum opusculis), Romae, apud haeredes Antonii Bladii, 1585?, 234, [21] p., 1 fig. xilogr., in-8°, cu ex libris: Teleki (BTBTGM).

- *Idem* (BBSB).

- *P. Sixti V Fulmen brutum in Henricum... regem Navarrae et... Henricum Borbonium principem... Condaeam evibratum* (cum aliis aliorum opusculis), Romae, apud haeredes Antonii Vladii, 1585, [14], 185, [3], 189-231, [8] p., 1 fig. xilogr., 1 tab., in-8°, cu ex libris: Teleki. Collig. (BTBTGM).

- *P. Sixti V Fulmen brutum in Henricum... regem Navarrae et... Henricum Borbonium principem Condaeam evibratum*, [Romae, apud haeredes Antonij Bladij Impressores Camerales, 1585], [12], 184, [12] p., 1 tab., in-8°; legată în pergament; pe coperte, chenare simple, ornamente florale în colțuri și un ornament în formă de romb, în mijloc; cu anul legăturii 1588, pe copertă; cu însemnări manuscrise pe coperte, în interior, pe pagina de titlu și în carte (BACJN).

- *P. Sixti V Fulmen brutum, regem Navarrae et... Henricum Borbonium principem ... Condaeam evibratum...*, F. l., 1603, [14], 334, [10], [2] p., 1 tab.; legată în pergament alb; pe copertă, posesorul LAS și anul legăturii 1613. Collig. (BACJN).

- Caesar, Caius Julius, *De bello Gallico Commentarii VII...*, cum scholiis Franc. Hotomani, Ful. Ursini, Ald. Manutii, Lugduni, apud Bartholomaeum Vincentium, 1574, [20], 213, [3]; 173, [1], [20], [2] p., in-folio; cu ex libris: Stephani Enyedi, 1714 (BACJN).

- *Idem*, Editio secunda, Lugduni, apud Bartholomaeum

Vincentium, 1581, [15], 516; 384 p.; in-8°; legată în pergament, cu manuscris pe piele, în cotor (caractere gotice negre și roșii), cu desene în carte, cu multe însemnări manuscrise cu cerneală neagră, în carte și la sfârșit (BACJN).

- Caesar, Caius Julius, *De bello Gallico Commentarii. De bello civili* (comment. François Hotman, Fulvius Ursinus, Aldus Manutius), Lugduni, apud Bartholomaeum Vincentium, 1574, [20], 173, [21] p., fig. xilogr., in-folio; cu ex libris: Biblioteca Al. Roseti-Bălănești; posesor: Gaspar Laurentius (sec. XVI) (BTBTGM).

- Caesar, Caius Julius, [*Commentarii de bello gallico et civili...*, cum Francisci Hotomani notae...], Basileae, Ex Officina Leonhardi Ostenij, 1591, [52], 872 p.+ index [85 p.]; legată în piele albă, cu ornamente deosebite, cu foarte multe sublinieri și însemnări manuscrise, cu cerneală roșie și neagră, în carte (BACJN).

Așadar, François Hotman a fost una din acele personalități ale Renașterii franceze care a avut preocupări multiple și rezultate remarcabile, în toate domeniile pe care le-a abordat. Numeroasele sale opere, foarte răspândite în Franța, au circulat și pe teritoriul Transilvaniei. Prezența celor 15 exemplare (cele mai multe sunt bine păstrate, au legături artistice în piele sau pergament, ex librisuri și numeroase însemnări manuscrise ale posesorilor sau ale cititorilor) găsite până în această etapă a cercetării noastre dovedește faptul că scrierile lui François Hotman au fost colecționate, citite și apreciate de intelectualii noștri. Ele au intrat în colecțiile transilvănene încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de al XVII-lea. Aceste opere ocupă un loc de onoare în cele mai importante biblioteci transilvănene, precum BACJN (6 ex.), BTBTGM (4 ex.), BBSB (4 ex.) și BBAI (1 ex.), iar punerea lor în valoare ni s-a părut necesară.

Note:

1. V.-L. Saulnier, *Literatura franceză*, vol. I, traducere de Sorin Mărculescu, București, Editura Albatros, 1973, p. 265.
2. *Ibidem*. *Lucrarea Gaule franque* a fost împreună cu *Gargantua* a lui François Rabelais cel mai mare succes european al secolului al XVI-lea.
3. Cei mai cunoscuți scriitori politici renaștenști francezi au fost Jean Bodin (1530-1596), Hubert Languet (1518-1581) și Etienne de La Boétie (1530-1563). Cf. Sorina Bercescu, *Istoria literaturii franceze de la începuturi și până în zilele noastre*, București, Editura Științifică, 1970, p. 122.
4. *Dictionnaire des Lettres Françaises. Le XVI-e siècle*, publiée sous la direction de Monseigneur Georges Grente. Auteurs: Albert Pauphilet, Louis Pichard, Robert Barroux, Paris, Arthème Fazard, Editeur, 1951, p. 380; Coord. Angela Ion, *Histoire de la littérature française*, vol. I, , București, Editura Didactică și Pedagogică, 1982, p. 146; Sorina Bercescu, *op. cit.*, p. 123; Coord. Angela Ion, *Dicționar istoric critic. Literatura franceză*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 46; *La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts, par une société de savants et de gens de lettres*. Sous la direction de M. Berthelot, vol. I-XXXI, Paris, H. Lamirault et C-ie, éditeurs, 1885-1902, vol. XX, p. 300-301; *Grand Larousse encyclopédique en dix volumes*, Paris, Librairie Larousse, 1962, vol. V, p. 968.
5. *La Grande Encyclopédie...*, vol. XX, *op. cit.*, p. 301.
6. Lucien Febvre, Henri-Jean Martin, *L'apparition du livre*, Paris, Editions Albin Michel, 1971, p. 219.
7. Natalie Zemon Davis, *Le monde de l'imprimerie humaniste: Lyon*,

în: *Histoire de l'édition française. I. Le livre conquérant. Du Moyen Age au milieu du XVII-e siècle*, sous la direction de Roger Chartier et Henri-Jean Martin, Paris, Fayard/Promodis, 1989, p. 314.

8. Ne vom referi cu precădere la edițiile din epoca Renașterii. Pentru Renașterea franceză, unii cercetători propun perioada 1480-1624. vezi: *Littérature française. La Renaissance*, vol. I, 1480-1548, Yves Giraud, Marc René Jung, Paris, B. Arthaud, 1972; vol. II, 1548-1570, Enea Balmas, Paris, B. Arthaud, 1974; vol. III, 1570-1624, Jacques Morel, Paris, B. Arthaud, 1973. Această perioadă o vom lua și noi în considerare.

9. Până în această etapă a cercetării noastre nu am găsit exemplare ale operelor lui François Hotman în alte mari biblioteci transilvănene.

10. Fred Schreiber, *The Estiennes. Catalogue*, New York, E.K. Schreiber, 1982, p. 100.

11. Jako Zsigmond, *Philobiblon transilvan. Studii*, cu o introducere de Virgil Căndea, București, Editura Kriterion, 1977, p. 373.

12. *Ibidem*, p. 386.

Bibliography:

Catalogus Librorum Sedecimo Saeculo Impressorum Bibliothecae Teleki-Bolyai Nvum Forum Siculorum, Catalog/ Catalogul cărților tipărite în secolul al 16-lea din Biblioteca Teleki-Bolyai, Tg.Mureș/ Catalogue of printed books in the XVIth century existing in the Teleki-Bolyai Library, Tg.Mureș, red.: Sebestyén Spielmann, Mihály, Ambrus Hedrig, Balász Lajos, Ovidia Mesaros (Tom I: A-M; Tom II: N-Z), Târgu Mureș, Biblioteca Județeană Mureș, Editura Lyra, 2001.

Catalogus librorum saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur. Editiones non Hungarice et extra Hungariam impressae/ Az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi nyomtatványainak Katalógusa. Nem magyar nyelvű külföldi kiadványok/ Catalogue of printed books in the XVIth century existing in the Széchényi National Library, I-III. Intocmit de Soltész Erzsébet, Valenczei Katalin, W. Salgó Agnes, Budapest, 1990.

Davis, Natalie Zemon, *Le monde de l'imprimerie humaniste: Lyon*, în: *Histoire de l'édition française. I. Le livre conquérant. Du Moyen Age au milieu du XVII-e siècle/ The world of the humanist printery: Lyon*, în: *History of the French edition. I. The conqueror book. From the Middle Age to the middle of the XVIIth century*, sous la direction de Roger Chartier et Henri-Jean Martin, Paris, Fayard/ Promodis, 1989.

Febvre, Lucien, Martin, Henri-Jean, *L'apparition du livre/ The appearance of books*, Paris, Editions Albin Michel, 1971.

Grand Larousse encyclopédique en dix volumes/ Great encyclopaedical Larousse in ten volumes, Paris, Librairie Larousse, 1962, vol. V.

Neumann, Victor, *Tentația lui homo europaeus. Geneza spiritului modern în Europa Centrală și de Sud-Est/ The temptation of homo europaeus. The genesis of the modern spirit in the Central and South-Eastern Europe*, București, 1991.

Saulnier, V.-L., *Literatura franceză/ French literature*, vol. I, traducere de Sorin Mărculescu, București, Editura Albatros, 1973.

Schreiber, Fred, *The Estiennes. Catalogue*, New York, E.K. Schreiber, 1982.

Zsigmond, Jako, *Philobiblon transilvan. Studii/ Transylvanian Philobiblon. Studies*, cu o introducere de Virgil Căndea, București, Editura Kriterion, 1977.